İSTANBUL GAZİOSMANPAŞA'DA BULUNAN DÖRT KÖY VE

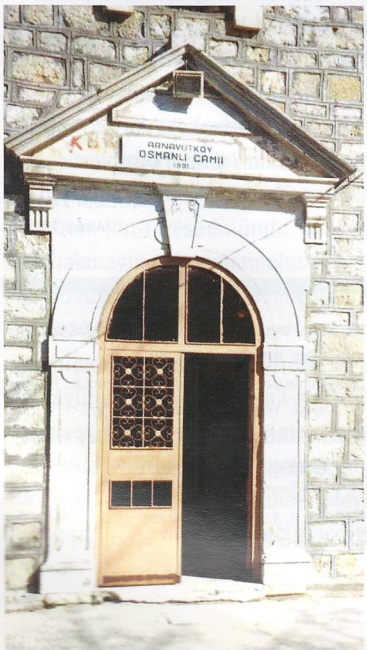
ORTODOKS KİLİSELERİ

HİDAYET ARSLAN (M.A.)

Gaziosmanpaşa'daki kiliseler Terkos Metropolitliği'ne bağlıdır. Söz konusu kiliselerin kesin inşa tarihleri, biri dışında belli değildir. Ulaşılan kaynaklarda, Arnavutköy'de bulunan ve adı Hagios Athanasios olarak geçen kilisenin inşası için 26 Mart 1856 tarihi verilmiştir. Diğerlerinin ise İstanbul'daki Rum Ortodoks kiliselerinin mimari faaliyetlerinin yoğunlaştığı 19. yüzyılda inşa edildiği, daha önce inşa edilmiş olanların da onarıldığı düşünülebilir.

Fotoğraf: 1

Fotoğraf: 2

Eyüp ve Çatalca ilçelerinin sınırları içinde kalan bölge, 1963'te yürürlüğe giren 309 sayılı yasa ile ilçe yapılmış ve Gaziosmanpaşa adını almıştır. Doğusunda Eyüp, güneyinde Bayrampaşa, batısında Esenler ve Çatalca ilçeleri yer alır. İlçe olmadan önce Taşlıtarla veya Küçükköy olarak bilinen bu bölgede bulunan birçok köy Eyüp ve Çatalca ilçesine bağlıdır. İnciciyan'a göre, 18. yüzyılda Eyüp İstanbul'un en yakın varoşudur. 500 akçeli bir "mollalık"[1] olup Çatalca, Büyük ve Küçük Çekmeceler, Silivri, Ereğli, Midye ve Terkos nahiyeleri Eyüp'e bağlıdır ve etnik çoğunluğunu Müslüman nüfus oluşturmuştur.[2] Ancak esnaf arasında civar köylerden gelen Rum, Ermeni ve Yahudi tüccar çoğunluktadır. Çatalca ise bu dönemde gerek etnik dağılım, gerekse nüfus yoğunluğu olarak önemli değişimler göstermiştir. Rum kilisesinin Metris (Çatalca) başkâtibinin 1873 tutanaklarına göre, kiliseye bağlı 13 köy bulunmaktadır. Bu bölgede Rum nüfusu 35848, Bulgar asıllılar ise 5586'dır. Aynı yıl 15127 Müslüman Türk, 899 Ermeni, 966 Musevi, 441 Kıpti vardır.[3] Cumhuriyet'ten sonra, 1924'te il olan Çatalca, 1926'da yeniden ilçe olarak İstanbul'a bağlanmıştır.[4]

Bizans İmparatorluğu ve daha sonra da İstanbul'un fethi ile Osmanlı İmparatorluğu döneminde başkentin tarım ve hayvancılıkla ilgili ihtiyaçlarını karşılayan bu Rum köyleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ve 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'yla Balkanlar'daki Türkler ile Anadolu ve İstanbul'daki Rumların mübadelesine başlanmasıyla yeni gelişmelere sahne olmuştur. Bölgede mevcut kültür birikiminin üzerine farklı özellikler eklenmeye başlamıştır. 1923'te, mübadele öncesinde Çatalca ve Eyüp'ün köyleri olan Küçükköy, Cebeciköy, Boğazköy ve Arnavutköy'de Rum nüfus ikamet etmektedir. Mübadele sürecinin

başlamasıyla Yunanistan'dan gelen Türkler bu köylere yerleştirilmiştir.[5]

Bu bölgelerdeki kiliseler Terkos Metropolitliği'ne bağlıdır.[6] Söz konusu kiliselerin kesin inşa tarihleri, biri dışında kesin değildir. Ulaşılan kaynaklarda, Arnavutköy'de bulunan ve adı Hagios Athanasios[7] olarak geçen kilisenin inşası için 26 Mart 1856 tarihi verilmiştir. Diğerlerinin ise İstanbul'daki Rum Ortodoks kiliselerinin mimari faaliyetlerinin yoğunlaştığı 19. yüzyılda inşa edildiği veya daha önceden inşa edilmiş olanların yeniden onarıldığı düşünülebilir.

19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıklar ile ilgili yeni gelişmeler yaşanmaktadır. Sultan II. Mahmud döneminde (1808-1839) Hıristiyanların yeni kilise inşa etmelerine ilişkin yasak kaldırılır.[8] 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı ve bunu izleyen 18 Şubat 1856 Islahat Fermanı ile azınlıkların can, mal güvenliklerinin korunması yanında ibadet özgürlükleri de genişletilmiştir. Osmanlı dönemindeki azınlıkların dini yapıları ile ilgili inşa faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin ve İslam hukukunun getirdiği kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Yeni kilise inşa edilmesi yasaklanmış, mevcut olanlar ise onarılmak suretiyle korunmuştur. Bu durumda, sürekli onarımlar sonucu değişen Rum Ortodoks kiliseleri mimari açıdan Bizans dönemi kiliselerinin devamı olma özelliğini korumuştur.[9]

Gaziosmanpaşa İlçesi sınırları içinde bulunan bu kiliselerde, Hıristiyanlık dini mimarisinde uzun süre yaygın olarak kullanılan bazilika plan tipinin uygulandığı görülmektedir. Bu plan tipi Hıristiyan dini yapılarında, özellikle de Hıristiyanlığın yaygınlaştığı devirlerde çok kullanılmış olmasına rağmen, kökeni İÖ 2. yüzyıla kadar iner. Roma İmparatorluğu'nda mahkeme, çarşı, toplantı salonları gibi halka yönelik sosyal yapılar olarak kullanılan binalar, boyutlarının büyük olması ve dönemin ayin şekline çok uygun olması nedeniyle tercih edilmiştir. Hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyla bu binalara dini işlevler kazandırılmıştır. Cemaatin toplandığı orta mekân (naos), yanlarda orta mekânın uzunluğu boyunca devam eden yan mekânlarla (nef) desteklenmiştir. Bu plan tipinin Anadolu'daki erken örneklerine baktığımızda Efes Hagios İoannes, İzmik Hagia Sophia kiliselerini sayabiliriz. Bu plan tipinin İstanbul'daki Bizans yapıları arasındaki en erken örneği, 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen, Samatya'daki üç nefli İoannes Prodromos Kilisesi'dir.[10]

Sonraki dönemlerde Bizans mimarisinde ayin şeklinin de değişmesi ile bazilika tipin önemini kaybettiğini görmekteyiz. Özellikle orta Bizans dönemi olarak adlandırılan 9. yüzyıl civarına tarihlenen yapılarda, kiliselerin kare içinde haç plana sahip olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle boyutlar bazilika plana göre ciddi oranlarda küçülmüştür. Orta mekân, bazilika plandaki gibi uzunlamasına değil, haçın kolları doğrultusunda oldukça kısa mekânlarla desteklenmiştir. Bazilika plan tipinde orta mekân yanlara göre daha yüksek tutulur ve her mekân ahşap kırma çatıyla örtülür. Yeni gelişen plan tipinde ise orta mekân kubbe, yanlar ise tonozla örtülmeye başlamıştır.[11]

Genel hatlarıyla ilk incelendiğinde dikdörtgen plana sahip olan Cebeciköyü'ndeki kilise hariç, diğer kiliseler bazilikal planın tüm esaslarını taşımaktadır. Örtü sistemleri; dışta iki yüzlü kırma çatı içte sütunlarla neflere ayrılmış, tonoz veya düz

Fotoğraf: 3

Fotoğraf: 4

Fotoğraf: 5

tavanlıdır. Cebeciköyü'nde bulunan kilisenin içinde herhangi bir taşıyıcı sistem yoktur ve üst örtüsü tamamen harap olmuştur. Küçükköy'deki kilisede farklı olarak narteksin her kuzey ve güneyinden galeriye çıkan merdivenler mevcuttur. Galata Hagios Nikolaos Kilisesi örneğindekine benzer olarak, Cebeciköy'deki yapıda da bema kısmının kuzey ve güneyinde birer niş daha bulunur. Ayrıca Belgradkapı Panagia, Sarmaşık Hagios Demetrios kiliselerine benzer şekilde apsisin her iki yanında simetrik yarım daire nişler günümüze ulaşabilmiştir.[12] Kiliselerin içinde maalesef günümüze ulaşmış fresk, mozaik ya da ikona bulunmamaktadır.

KÜÇÜKKÖY

İstanbul'un sur dışı yerleşmelerinden Eyüp'ün sırtlarında yer alan, Küçükköy mevkii olarak bilinen bu köy 1983 yılında Gaziosmanpaşa'ya bağlanmıştır. Kaynaklarda verilen bilgiler doğrultusunda, 18-19. yüzyılda burada Rum nüfusun ve Ortodoks kilisesinin varlığından söz edilebilir. İlyas Peygamber'e atfedilmiş bu kilisenin süslemelerini, 1875 senesinde köyde büyük bir konak inşa eden Hristaki Zoğrafos[13] yaptırır. "Koyun tüccarlarının ikamet ettiği bir köydür. Ayrıca köyün sakinleri arasında tarım ve bağcılıkla uğraşanlar da mevcuttur." 1873/74 tarihli nüfus sayımında, 150 kişilik 25 hane olduğu yazar. Dimitrios Kalemis, 1884 yılında 23 aile kaydeder. Aleksandros Paspato, 1905 yılında 20 hane olduğunu yazar.[14]

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün 1897 yılında yaptığı bir yüzey araştırmasında, Küçükköy'ün etrafındaki tepelerden birinde, 6-7. yüzyıllara tarihlenen eski bir sarayın temelleri ve mozaikten tabanı bulunduğu aynı kaynakta belirtilmektedir.[15] Anıtlar Kurulu'nda yapının kaydı geçmemektedir. Bir dönem okul olarak kullanılmış, şimdi ise Halk Eğitim Merkezi binası olarak kullanılmaktadır. Bu esnada yapıya zarar verici müdahaleler yapılmış ve ikinci bir kat eklenmiştir. Bütün bunlar, yapıyı eski eser görünümünden uzaklaştırmıştır. Ancak dikkatli bir incelemeden sonra buranın bir kilise olduğu anlaşılabilmektedir (Resim 3).

Üç nefli bazilikal plana sahip bir kilisedir. 22x15 m ölçülerindedir. Yapıya ait eski bir resimde[16] yapının sütunlu açık bir giriş kısmına sahip olduğunu ve bu sütunlu kısımdan narteks bölümüne girildiğini görmekteyiz (Resim 4). Narteks bölümünden ana mekâna giriş yuvarlak kemerli bir kapı ile sağlanmıştır. Narteksin kuzey ve güney duvarında galerilere çıkmaya yarayan merdivenler görülür. Apsis kısmının her iki yanında, bemanın kuzey ve güneyinde pastaforyon hücreleri mevcuttur. Ayrıca apsiste eksene simetrik küçük bir niş vardır. Yapının bahçesinde 5. yüzyıla[17] ait korent nizamda bir sütun başlığı bulunmaktadır (Resim 5). Kilisenin kitabesinin, günümüzde yapının güney tarafında yer alan bahçede gömülü olduğu bilinmektedir.[18]"

Gaziosmanpaşa'da bulunan kiliselerde bazilika plan tipinin uygulandığı görülmektedir. Bu planın kökeni İÖ 2. yüzyıla kadar iner. Roma İmparatorluğu'nda mahkeme, çarşı, toplantı salonları olarak kullanılan binalar, boyutlarının büyük olması ve dönemin ayin şekline çok uygun olması nedeniyle tercih edilmiştir. Hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyla bu binalar dini işlevler kazanmıştır.

Fotoğraf: 6

CEBECİKÖY

Cebeciköy, Kemerburgazın güneyinde, Alibeyköy'ün tepelerinde yer alır. Kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda, köyde 1873/1874 tarihlerinde yapılan nüfus sayımında 260 kişilik 43 hane vardır. Dimitrios Kalemis, 1884'te 55 hane olduğunu belirtir. 1905'te, Aleksandros Paspato da bir köyden bahseder. Erkek sakinlerin çoğunun Eyüp ve Ayvansaray'da bakkallık yaptığını, vadisinde uzun bir su kemeri olduğunu ve Belgrat Ormanları'nın sularının bu vasıtayla taşınarak Eğrikapı'ya geldiğini yazmaktadır. Ayrıca ormanlık bir vadide Aziz Nikolous'a atfedilmiş bir kilise vardır,[19] ancak tarih belirtilmemiştir. 1873-1874 tarihinde bu köyde 35 öğ-

rencisi ve bir öğretmeni olan bir okul olduğu kaynaklarda yazılıdır. Dimitrios Kalemis'e göre, 1884'te okulda 30 öğrenci ve 1 öğretmen vardır. 1905 yılında Aleksandros Paspato da bu küçük okuldan söz eder. Aynı kaynakta, Moğlova denilen vadide Kemerburgaz ile Cebeci arasında İmparator Justinianus tarafından 6. yüzyılda inşa edilmiş bir zafer takının varlığından söz edilir.[20]

Oldukça harap bir vaziyette bulunan yapı bir dönem ilkokul, daha sonra bir cam atölyesi olarak kullanılmıştır. Anıtlar Kurulu'nun 04.03.1999 tarihli ve 5098 sayılı kararı ile "korunması gerekli kültür varlığı" olarak tescil edilmiştir. Kilise 11.85x14 m ölçülerinde küçük, dikdörtgen plana sahiptir. Bazı kısımlarda tek sıra taş, iki veya üç sıra tuğla örgü alternatif olarak devam eder (Resim 7). Tuğla örgülü yuvarlak kemerli apsis kısmı yıkıktır. Yanlarda, her iki duvarda da liturijik malzemeyi koymaya yarayan yuvarlak kemerli nişler vardır (Resim 8). "Yapının üst örtüsü tamamen hasar görmüştür ancak kırma çatı olması muhtemeldir." Duvarlar dışında, içte sütun gibi taşıyıcı bir unsur yoktur. Herhangi bir süsleme mevcut değildir. Ayrıca, kilisenin civarında tesadüf edilmiş bir mezar taşı da vardır[21] (Resim 6). Bu bölgede, yüksek ve sulak bir mevki olması açısından geç Roma,[22] Bizans ve Osmanlı dönemine ait birçok su kemerlerine, su çökeltme havuzlarına, galerilere tesadüf edilmektedir. Bunlardan biri de, Cebeciköyü'nde bulunan bir su kemerinin kalıntılarıdır. Ayrıca günümüzde, toprak altında kalmış bir kısmı görülebilen tuğla örgülü, kemerli mimari kalıntılar görülebilmektedir (Resim 9).

Fotoğraf: 7

Fotoğraf: 8

Fotoğraf: 9

ARNAVUTKÖY

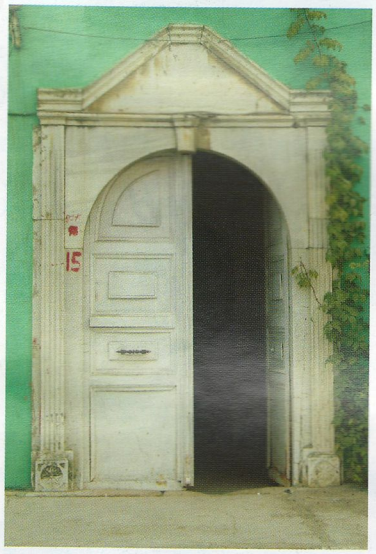
Kilisenin ismi, kayıtlarda Hagios Athanasios olarak geçer.[23] 26 Mart 1856 tarihinde inşa edilmiştir. Söz konusu kaynakta, girişin üzerindeki üçgen alınlıkta (Resim 1,2) bir azizin ikonası olduğu, köşelerde çift başlı kartal motifinin yer aldığı, kilisenin güney tarafında ise duvara oyulmuş, eli ve başı örtülü bir kız tasvirinin bulunduğu söylenir,[24] ancak bugün mevcut değildir.

Aynı kaynakta, bu köyde her sene 2 Mayıs'ta panayır yapıldığı, 1873/74'te 106 hane ve 600 nüfus olduğu belirtilmektedir.[25] Dimitrios Kalemis, 1884'te 130 hane sayar.[26] Aleksander Paspato ise 1905'te 180 hane sayar. 1873/74 tarihlerinde köyün 30 öğrencili ve 1 öğretmenli bir okulu olduğu belirtilir. Paspato, eskiden beri burada bir kilise bulunduğunu, 1886 yılında onarım gördüğünü ve 1895 yı-

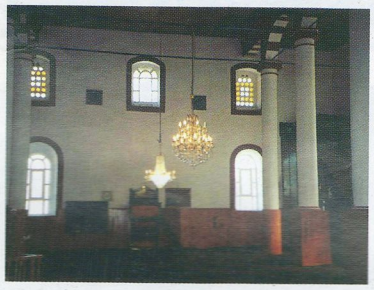
Fotoğraf: 10

Fotoğraf: 11

Fotoğraf: 12

lında onarımın bittiğini yazar.[27] Yapı bugün cami olarak kullanılmaktadır. Oldukça kötü bir restorasyon geçirmiştir. Kırma çatılıdır. Cephe iki sıra pencere dizisi ile düzenlenmiştir. Üçgen alınlıklı giriş cephesinde yuvarlak pencere yer alır. "Apsiste, eksene simetrik pencere açıklığı bulunur. Bazilika planlı yapı üç neflidir."

BOĞAZKÖY

Boğazköy, Arnavutköy'ün doğusunda, Kemerburgaz'ın güneybatısında, Alibeyköy deresinin yakınında yer alır. Dimitrios Kalemis, 1884 senesinde köyde 260 hane olduğunu yazar ve Hagia Paraskevi Kilisesi'nden bahseder.[28] Kilisenin kesin inşa tarihi verilmemekte, Anıtlar Kurulu'nda da yapının kaydı bulunmamaktadır.

Osmanlı arşivinde, İrade Dahiliye tasnifi 95376 numarada Boğazköy'deki kilise ile ilgili kayıtlar vardır. 8 Eylül 1880 tarihli bu kayıtlarda eski kilisenin harap olduğu belirtilerek Ayatıryada ismiyle yeniden inşası için ruhsat talep edilmiş ve gerekli izin alınarak kilise yeniden inşa edilmiştir. Kilisenin iç ve dış görünüşü resmedilmiş, inşaat için toplam 157 bin kuruş harcanmış olup, bu para köydeki eski kiliseye tahsis olunan gelirlerden karşılanmıştır.[29] Ancak diğer bir kaynakta yapının adı Hagia Paraskevi olarak geçer.

Kırma çatılı yapı bugün cami olarak kullanılmaktadır. İki sıra pencere dizisi cepheyi dolanır. Narteks kısmı "T" yapacak şekilde yan kısımlardan dışa doğru çıkıntılıdır (Resim 10). Bu kısımlardan da birer giriş mevcuttur. Narteksin yan kollarında, dışa taşkın döşenmiş köşe taşları yapıya hareket kazandırmıştır. Giriş kapısı üçgen alınlıklıdır (Resim 11). Ancak yapıya bugün bu kapıdan girilmemektedir. Yan duvarda sonradan açılmış bir kapı bu işlevi görmektedir. Yapı, birkaç sene önce iki katlı hale getirilmiş, günümüzde alt kısmı depo olarak kullanılmaktadır. Bazilika planlı olan kilisenin içinde yuvarlak kemerli iki sıra sütun dizisi vardır (Resim 12). Sütun dizilerinin arasındaki oval madalyonlar ve sütun başlarının üzerinde bulunanlar dışında yapının içinde herhangi bir süsleme unsuru yoktur.

HİDAYET ARSLAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Eyüp, kadılık sıralamasında önemli bir konuma sahiptir. İstanbul, Mekke, Edirne, Bursa, Kahire, Medine, Şam, Kudüs, Halep, Selanik, Galata, Üsküdar, Eyüp, İzmir kadılıkları. Naci Şahin-Meral Şahin, "Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Seyyahlara Göre Eyüp'te Sosyo-ekonomik Yapı Özellikleri", *VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 7-9 Mayıs 2004*, İstanbul, 2004, s. 252.

2 P.Ğ. İnciciyan, Çev. Hrand D. Andresyan, *18. Asırda İstanbul*, İstanbul, 1976, s. 93.

3 M. Turgay Gökçen, "Çatalca", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1994, s. 478.

4 Sedat Avcı, "Çatalca İlçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1994, s. 478.

5 Pavlidis Antonios, *Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, s. 71.0

6 Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Αι Μητροπόλεις Χαλκηδόνος, Δερκων και Πριγκηποννήσων, Θεσσαλονίκη, 1991, s. 215.

7 Γ. Λαμπουσιάδου, Ο "Οδοιπορικόν", Θρακικού Κέντρου. Θρακικά, Τόμος Δέκατος Εκτος, Εν Αθήναις, 1941, s. 85-86.

8 Zafer Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul 2001, s. 35.

9 *ae*, s. 36-37.

10 *ae*, s. 282.

11 *ae*, s. 282.

12 Karaca, *age*, s. 117-118.

13 Dönemin zenginlerinden olan Banker Hristaki Zoğrafos, Beyoğlu'nda 1892 yılında kendi adına Zoğrafyan Rum Erkek Lisesi'ni yaptırmıştır. Kutluay Erdoğan, "Zoğrafyan Rum Erkek Lisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 564.

14 Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *ae*, s. 215.

15 *ae*, s. 215.

16 Resim, Küçükköy mahalle muhtarlığının arşivinden alınmıştır.

17 Tarihlendirmeyi yapan Doç Dr. A. Bilban Bilban Sakel'e teşekkür ederim.

18 Halk Eğitim Merkezinde görevli bulunan kişi tarafından bu bilgi verilmiştir.

19 Βασιλείου Θ. Σταυρίδου *age*, s. 215.

20 *ae*, s. 215.

21 Kitabede okunabildiği kadarıyla "burada yatıyor Allah'ın kulu Georgeos..." yazmaktadır. Yunanca metinleri okuyan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğretim Görevlisi Dr. Hristo Fotyadis'e teşekkür ederim.

22 Gaziosmanpaşa Belediyesi sınırları içinde bulunan Balıklı Havuz adındaki su havuzunun geç Roma dönemine ait olabileceği tahmin edilmektedir. Kazım Çeçen, *Kırkçeşme Suları*, İstanbul Büyükehir Belediyesi Kültür Dairesi, s. 66.

23 Γ. Λαμπουσιάδου, *a.g.m.* s. 85-86.

24 *am*, s. 85-86.

25 *am*, s. 85-86.

26 Βασιλείου Θ. Σταυρίδου *age*, s. 215.

27 *ae*, s. 215.

28 Αθ. Γαϊτάνου Γιαννίου, "Από Την Αναπολικην Θράκην Η Επαρχία Δέρκων", Θρακικού Κέντρου, Θρακικά, Τόμος Δεκατος Τεταρτος, Εν Αθήναις, 1940, s. 140.

29 http://www.bogazkoy.bel.tr/tapi.asp?catid=98&id=603.